

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

305

Ekonomia

Redaktorzy naukowi

Magdalena Rękas

Jerzy Sokołowski

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2013

Redaktor Wydawnictwa: Aleksandra Śliwka
Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:
www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,
The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,
a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon
http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2013

ISSN 1899-3192
ISBN 978-83-7695-382-3

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp	13
Mieczysław Adamowicz, Paweł Janulewicz: Wykorzystanie analizy czynnikowej do oceny rozwoju społeczno-gospodarczego w skali lokalnej	15
Ewa Badzińska, Jakub Ryfa: Ekonomia wirtualnych światów – tendencje rozwoju	24
Tomasz Bernat: Egzogeniczne determinanty dominacji rynkowej na przykładzie Poczty Polskiej SA.....	37
Agnieszka Brelik, Marek Tomaszewski: Wybrane determinanty kształtujące współpracę innowacyjną przedsiębiorstw przemysłowych z jednostkami PAN i szkołami wyższymi na terenie Polski Północno-Zachodniej.....	50
Agnieszka Bretyn: Wybrane aspekty jakości życia młodych konsumentów w Polsce	62
Grzegorz Bywalec: Transformacja gospodarcza a regionalne zróżnicowanie ubóstwa w Indiach	73
Magdalena Cyrek: Determinanty zatrudnienia w usługach tradycyjnych i nowoczesnych – analiza regionalna.....	83
Sławomir Czech: Czy wokół państwa opiekuńczego toczy się jeszcze spór o wartości?.....	95
Sławomir Czetwertyński: Możliwości poznawcze prawa Metcalfe’a w określaniu wartości ekonomicznej sieci komunikacyjnych.....	108
Małgorzata Deszczka, Marek Wąsowicz: Polityka i strategia rozwoju Unii Europejskiej w koncepcji ekonomii zrównoważonego rozwoju	118
Karolina Dreła: Zatrudnienie nietypowe	129
Paweł Drobny: Ekonomia personalistyczna jako próba reorientacji ekonomii	142
Małgorzata Gajda-Kantorowska: Koszty bankructwa państwa	154
Małgorzata Gasz: Unia bankowa – w poszukiwaniu nowego paradygmatu na europejskim rynku bankowym	163
Małgorzata Gawrycka, Anna Szymczak: Zmiana struktury dochodów w Polsce w relacji kapitał–praca z uwzględnieniem sektorów gospodarki narodowej	174
Anna Golejewska: Innowacje i sposoby ich pomiaru na poziomie regionalnym	184
Mariusz Grębowiec: Zachowania nabywcze konsumentów na rynku usług bankowych w świetle badań	195

Urszula Grzega: Oszczędności i zadłużenie polskich gospodarstw domowych.....	207
Jarosław Hermaszewski: Sytuacja finansowa gminy a wybory bezpośrednie w gminach. Wstęp do badań.....	218
Elżbieta Jantón-Drozdowska, Maria Majewska: Wpływ globalizacji na wzrost poziomu specjalizacji w międzynarodowej wymianie handlowej..	228
Tomasz Jasiński, Agnieszka Ścianowska: Możliwości oddziaływania na wzrost gospodarczy poprzez kontrolę poziomu ryzyka kredytowego w bankach przy wykorzystaniu systemów sztucznej inteligencji.....	240
Renata Jedlińska: Atrakcyjność inwestycyjna Polski – wybrane aspekty.....	252
Andrzej Jędruchniewicz: Inflacja jako cel polityki pieniężnej NBP.....	264
Michał Jurek: Wykorzystanie analizy duracji i wypukłości w zarządzaniu ryzykiem stopy procentowej.....	276
Sławomir Kalinowski: Znaczenie eksperymentu w metodologii nauk ekonomicznych.....	287
Teresa Kamińska: Struktura branżowa bezpośrednich inwestycji zagranicznych a kryzys finansowy	299
Renata Karkowska: Siła oddziaływania czynników makroekonomicznych i systemowych na wielkość globalnej płynności.....	311
Anna Kasprzak-Czelej: Determinanty wzrostu gospodarczego.....	323
Krzysztof Kil, Radosław Ślusarczyk: Analiza wpływu polityki stóp procentowych EBC na stabilność sektorów bankowych w wybranych krajach strefy euro – wnioski z kryzysu.....	334
Iwona Kowalska: Rozwój badań z zakresu ekonomii edukacji w paradygmacie interdyscyplinarności nauki	348
Ryszard Kowalski: Dylematy interwencjonizmu w czasach kryzysu	358
Jakub Kraciuk: Kryzysy finansowe w świetle ekonomii behawioralnej.....	370
Hanna Kruk: Rozwój zrównoważony w Regionie Morza Bałtyckiego na przykładzie wybranych mierników w latach 2005-2010.....	380
Kazimierz W. Krupa, Irmina Jeleniewska-Korzela, Wojciech Krupa: Kapitał intelektualny jako akcelerator nowej ekonomii (tablice korelacyjne, pracownicy kluczowi).....	391
Anna Krzysztofek: Normy i standardy społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw.....	401
Krzysztof Kubiak: Transakcje w procesie przepływu wiedzy w świetle nowej ekonomii instytucjonalnej.....	413
Paweł Kulpaka: Model konsumpcji permanentnej M. Friedmana a keynesowskie funkcje konsumpcji – empiryczna weryfikacja wybranych teorii na przykładzie Czech.....	423
Justyna Łukomska-Szarek, Marta Włóka: Rola kontroli zarządczej w procesie zarządzania jednostkami samorządu terytorialnego	434
Natalia Mańkowska: Konkurencyjność instytucjonalna – wybrane problemy metodologiczne.....	445

Joanna Mesjasz, Martyna Michalak: Percepcja zaangażowania przez adeptów zarządzania – szansą czy ograniczeniem dla współczesnych firm	457
Jerzy Mieszaniec: Innowacje nietechnologiczne w przedsiębiorstwach przemysłowych sektora wydobywczego	469
Aneta Mikula: Ubóstwo obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej – demografia i rynek pracy	481
Grażyna Musialik, Rafał Musialik: Wartość publiczna a legitymizacja	492
Janusz Myszczyński: Wykorzystanie koncepcji <i>social savings</i> w określeniu wpływu sektora kolejowego na wzrost gospodarczy Niemiec w początkach XX w.	500
Aleksandra Nacewska-Twardowska: Zmiany w polityce handlowej Unii Europejskiej na początku XXI wieku	513
Anna Niewiadomska: Wydłużanie okresu aktywności zawodowej osób starszych w Polsce	524
Mariusz Nyk: Przeciętne wynagrodzenie a sytuacja na rynku pracy – przypadek województwa łódzkiego	536
Monika Pasternak-Malicka: Przesłanki ruchów migracyjnych Polaków z obszaru województwa podkarpackiego w kontekście kryzysu gospodarczego wywołanego kryzysem <i>subprime</i>	547
Jacek Pera: Budowa nowej architektury regulacyjnej w Europie jako element zarządzania ryzykiem niestabilności finansowej – rozwiązania pokryzysowe. Próba oceny i wnioski dla Polski	559
Renata Pęciak: Kryzysy w gospodarce w interpretacji Jeana-Baptiste’a Saya	573
Czesława Pilarska: Współczesny kryzys gospodarczy a napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski	584
Elżbieta Pohulak-Żołędowska: Innowacyjna nauka a źródła jej finansowania	601
Adriana Politaj: Pomoc publiczna na subsydiowanie zatrudnienia w Polsce i w wybranych krajach Unii Europejskiej	617
Marcin Ratajczak: Odpowiedzialny biznes w aspekcie osiągniętych korzyści ekonomicznych na przykładzie przedsiębiorstw agrobiznesu	628
Magdalena Rękas: Dieta w krajach Unii Europejskiej i czynniki wpływające na jej poziom – przegląd wybranych badań	638
Włodzimierz Rudny: Rozwiązania zintegrowane w modelach biznesowych	653
Krzysztof Rutkiewicz: Pomoc publiczna na działalność badawczo-rozwojową i innowacyjność przedsiębiorstw w polityce konkurencji Unii Europejskiej w latach 2004-2010	663
Katarzyna Skrzyszewska: Konkurencyjność krajów Regionu Morza Bałtyckiego w świetle międzynarodowych rankingów	675
Tadeusz Sporek: Ewolucja i perspektywy grupy BRICS w globalnej gospodarce	684

Aleksander Surdej: Inwestycje w szkolenia zawodowe w świetle teorii ekonomicznej.....	695
Piotr Szajner: Wpływ zmienności kursu walutowego na międzynarodową konkurencyjność polskiego sektora żywnościowego	706
Stanisław Ślusarczyk, Piotr Ślusarczyk, Radosław Ślusarczyk: Problem skuteczności i efektywności decyzji menedżerskich w firmie w zakresie formułowania i wdrażania strategii	716
Sylwia Talar, Joanna Kos-Łabędowicz: Polska gospodarka internetowa – stan i perspektywy	729
Monika Utzig: Aktywa finansowe gospodarstw domowych a koniunktura gospodarcza	744
Agnieszka Wałęga: Nierówności dochodowe w kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej	754
Grzegorz Wałęga: Wpływ spowolnienia gospodarczego na zadłużenie gospodarstw domowych w Polsce	766
Grażyna Węgrzyn: Formy zatrudnienia pracowników w Unii Europejskiej – aktualne tendencje	778
Barbara Wieliczko: Krajowa pomoc publiczna w UE w okresie obecnego kryzysu.....	790
Artur Wilczyński: Znaczenie kosztów alternatywnych w rachunku ekonomicznym gospodarstw rolnych	802
Renata Wojciechowska: Wieloznaczności językowe współczesnej ekonomii	813
Jarosław Wojciechowski: Ewolucja koncepcji funkcjonowania rynku w społecznej nauce Kościoła Katolickiego.....	823
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: Znaczenie lokalnych grup działania w budowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich.....	834
Grażyna Wolska: Kodeksy etyczne jako instrument poprawnych relacji między podmiotem gospodarczym a konsumentem.....	844
Joanna Woźniak-Holecka, Mateusz Grajek, Karolina Sobczyk, Kamila Mazgaj-Krzak, Tomasz Holecki: Ekonomiczno-społeczne konsekwencje reklamy w segmencie leków OTC	853
Gabriela Wronowska: Oczekiwania pracodawców wobec absolwentów szkół wyższych w Polsce jako przykład bariery wejścia na rynek pracy... ..	861
Anna Wziętek-Kubiak, Marek Pęczkowski: Źródła i bariery ciągłości wdrażania innowacji przez polskie przedsiębiorstwa.....	872
Alfreda Zachorowska, Agnieszka Tylec: Instytucjonalna struktura rynku pracy w Polsce	884
Małgorzata Zielenkiewicz: Upodabnianie się krajów pod względem poziomu dobrobytu w procesie integracji europejskiej	895
Mariusz Zieliński: Demografia i aktywność zawodowa ludności a poziom bezrobocia w Unii Europejskiej.....	907
Jerzy Żyżyński: Gospodarka jako spójny system strumieni pieniądza a problem racjonalności pakietu fiskalnego.....	917

Summaries

Mieczysław Adamowicz, Paweł Janulewicz: The use of factor analysis for the assessment of socio-economic development on the local scale.....	23
Ewa Badzińska, Jakub Ryfa: The economy of virtual worlds – trend of development	36
Tomasz Bernat: Exogenous determinants of market dominance – Polish Post case	48
Agnieszka Brelik, Marek Tomaszewski: Selected determinants forming innovative partnership of traditional industrial companies with units of Polish Academy of Sciences and universities in north-western Poland.....	61
Agnieszka Bretyn: Selected aspects of quality of life of young consumers in Poland	72
Grzegorz Bywalec: Economic transformation and regional disparity of poverty in India.....	82
Magdalena Cyrek: Determinants of employment in traditional and modern services – regional analysis	94
Sławomir Czech: Is the welfare state’s dispute over values still alive?	107
Sławomir Czetwertyński: Cognitive possibilities of Metcalfe’s law in defining the economic value of communication networks	117
Małgorzata Deszczka, Marek Wąsowicz: Policy and development strategy in the European Union in the conception of economics of sustainable development	128
Karolina Dreła: Untypical employment.....	141
Paweł Drobny: Personalist economics as an attempt at economics reorientation	153
Małgorzata Gajda-Kantorowska: Costs of sovereign default.....	162
Małgorzata Gasz: Bank Union – in search of a new paradigm on the European banking market.....	173
Małgorzata Gawrycka, Anna Szymczak: Change of income framework in capital-labour scheme in Poland, including the sector of national economy	183
Anna Golejewska: Innovations and the way of their measure at the regional level.....	194
Mariusz Grębowiec: Purchasing behavior of consumers on banking service market in the light of research	206
Urszula Grzega: Savings and debt of Polish households.....	217
Jarosław Hermaszewski: Financial situation of a commune vs. local elections. Introduction to the study	227
Elżbieta Jantón-Drozdowska, Maria Majewska: The impact of globalization on a higher specialization level in international exchange of goods ...	239
Tomasz Jasiński, Agnieszka Ścianowska: Banks’ possibilities of influencing macroeconomic growth by the use of neural network systems in the credit risk control	250

Renata Jedlińska: Investment attractiveness of Poland – selected issues	263
Andrzej Jędruchniewicz: Inflation as a target of monetary policy of NBP ...	275
Michał Jurek: Use of duration and convexity analysis in interest rate risk management.....	286
Sławomir Kalinowski: The role of the controlled experiment in the methodology of economy	298
Teresa Kamińska: Economic activity structure of foreign direct investment and financial crisis	310
Renata Karkowska: The impact of macroeconomic and systemic factors on the global liquidity	322
Anna Kasprzak-Czelej: Determinants of economic growth	333
Krzysztof Kil, Radosław Ślusarczyk: The analysis of influence of the ECB interest rates' policy on a stability of bank sectors in selected countries of the eurozone – conclusions from the crisis.....	347
Iwona Kowalska: Development of research in the field of economics of education within the paradigm of interdisciplinarity of science	357
Ryszard Kowalski: The dilemmas of interventionism in times of crisis	369
Jakub Kraciuk: Financial crises in the light of behavioural economics.....	379
Hanna Kruk: Sustainable development in the Baltic Sea Region based on chosen indices in years 2005-2010	390
Kazimierz W. Krupa, Irmína Jeleniewska-Korzela, Wojciech Krupa: Intellectual capital as an accelerator of the new economy (correlation tables, key employees)	400
Anna Krzysztofek: Norms and standards of social responsibility in enterprises	412
Krzysztof Kubiak: Transactions in the flow of knowledge in the light of new institutional economics	422
Paweł Kulpaka: M. Friedman's permanent consumption model and Keynesian consumption functions – empirical verification of selected theories on the example of Czech.....	433
Justyna Łukomska-Szarek, Marta Włóka: The role of management control in management process of local self-government units.....	444
Natalia Mańkowska: Institutional competitiveness – selected methodological issues	456
Joanna Mesjasz, Martyna Michalak: Understanding the engagement by management adepts – a chance or a limitation for contemporary business	468
Jerzy Mieszaniec: Non-technological innovations in the industrial enterprises of mining sector.....	480
Aneta Mikula: Poverty of rural areas in the European Union member states – demography and labor market	491
Grażyna Musialik, Rafał Musialik: Public value and legitimacy	499

Janusz Myszczyzyn: Use of social savings concept in defining the role of railway sector on the economic growth in Germany in the early twentieth century	512
Aleksandra Nacewska-Twardowska: Changes in trade policy of the European Union at the beginning of the twenty-first century	523
Anna Niewiadomska: Extending the period of professional activity of the elderly in Poland	535
Mariusz Nyk: Average salary and the situation on the labour market – case of Łódź Voivodeship	546
Monika Pasternak-Malicka: Reasons form migration of Poles from Subcarpathian Voivodeship in the context of the economic crisis caused by the subpreme crisis	558
Jacek Pera: Construction of a new regulatory architecture in Europe as an element of financial instability risk management – post-crisis solutions. Attempt of assessment and implications for Poland.....	572
Renata Pęciak: Crises in the economy in the interpretation of Jean-Baptiste Say	583
Czesława Pilarska: The contemporary economic crisis and foreign direct investment inflow into Poland	600
Elżbieta Pohulak-Żołędowska: Innovations in science and their financial sources	616
Adriana Politałaj: State aid for subsidizing of employment in Poland and in selected countries of the European Union	627
Marcin Ratajczak: Responsible business in the context of economic benefits gained on the example of agribusiness enterprises.....	637
Magdalena Rękas: Fertility rate in the European Union states and factors influencing the rate – review of selected surveys	652
Włodzimierz Rudny: Solution-based business models.....	662
Krzysztof Rutkiewicz: State aid for Research & Development & Innovation activities of enterprises in the European Union’s competition policy in the period 2004-2010.....	674
Katarzyna Skrzyszewska: Competitiveness of the Baltic Region countries in the context of international rankings	683
Tadeusz Sporek: Evolution and perspectives of BRICS group in the global economy.....	694
Aleksander Surdej: Investments in VET programmes: framework for an economic analysis	705
Piotr Szajner: The impact of exchange rated volatility on the competitiveness of Polish food sector on international markets	715
Stanisław Ślusarczyk, Piotr Ślusarczyk, Radosław Ślusarczyk: The problem of efficacy and effectiveness in the formulating and implementing of strategy decision making process	728

Sylwia Talar, Joanna Kos-Łabędowicz: Polish Internet economy – current state and future perspectives	743
Monika Utzig: Households' financial assets and economic prospect.....	753
Agnieszka Wałęga: Income inequality in the context of accession of Poland to the European Union	765
Grzegorz Wałęga: Impact of economic slowdown on households' debt in Poland	777
Grażyna Węgrzyn: Employment forms in the European Union – current trends.....	789
Barbara Wieliczko: State aid in the European Union in the period of the current crisis.....	801
Artur Wilczyński: The impact of opportunity costs on farms profitability.....	812
Renata Wojciechowska: Linguistic ambiguities of contemporary economics	822
Jarosław Wojciechowski: Evolution of free market concept in social teaching of the Catholic Church.....	833
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: The significance of local action groups in formation of social capital in rural areas	843
Grażyna Wolska: Ethical codes as a tool of correct relations between a firm and a consumer	852
Joanna Woźniak-Holecka, Mateusz Grajek, Karolina Sobczyk, Kamila Mazgaj-Krzak, Tomasz Holecki: Marketing of OTC medicines in Poland on the example of television advertising	860
Gabriela Wronowska: Expectations of employers towards graduates of universities in Poland as an example of barriers to enter the labor market	871
Anna Wziętek-Kubiak, Marek Pęczkowski: Sources and barriers of persistence of innovation of Polish manufacturing companies	883
Alfreda Zachorowska, Agnieszka Tylec: Institutional structure of the labor market in Poland	894
Małgorzata Zielenkiewicz: Convergence of the countries in terms of social welfare in the process of European integration	906
Mariusz Zieliński: Demography and economically active population vs. the level of unemployment in the European Union.....	916
Jerzy Żyżyński: Economy as a consistent system of money flows vs. the issue of fiscal pact rationality	931

Renata Pęciak

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

KRYZYSY W GOSPODARCE W INTERPRETACJI JEANA-BAPTISTE’A SAYA

Streszczenie: Koncepcja prawa rynków autorstwa Jeana-Baptiste’a Saya określiła kierunek poglądów nie tylko ekonomii klasycznej, ale również późniejszej ekonomii neoklasycznej. Dla Saya zagadnienia nadprodukcji i kryzysów stanowią kwintesencję mechanizmów rynkowych, których interpretacja jest bardzo ściśle powiązana z prawem rynków. Jako gorący zwolennik wolności gospodarczej i swobodnego działania rynku Say przyjmował niemożliwość pojawienia się nadprodukcji i ogólnych kryzysów w gospodarce. Nie zaprzeczał możliwości zaistnienia nierównowagi sektorowej bądź branżowej, jednak szukając przyczyn tego zjawiska poza systemem ekonomicznym, znajdował je w szokach egzogenicznych. Celem artykułu jest przedstawienie zagadnień kryzysu i wzrostu gospodarczego w interpretacji francuskiego klasyka ekonomii.

Słowa kluczowe: Jean-Baptiste Say, ekonomia klasyczna, kryzys, prawo rynków.

1. Wstęp

Poglądy ekonomiczne Jeana-Baptiste’a Saya, obok doktryny smithowskiej, stanowią fundament doktryny klasycznej, a sayowskie prawo rynków stanowi jeden z filarów doktryny neoklasycznej. Jean-Baptiste Say był szczególnie żarliwym zwolennikiem wolności gospodarczej i swobodnego kształtowania mechanizmu rynkowego. Interpretacja procesów gospodarczych francuskiego ekonomisty odwołuje się do podstawowych założeń liberalizmu gospodarczego.

Dynamiczny rozwój gospodarki kapitalistycznej w okresie rewolucji przemysłowej oraz związana z nim intensywna industrializacja i intensyfikacja produkcji maszynowej, przyniosły wzrost znaczenia inwestycji, a wraz z tym problem ogólnych kryzysów nadprodukcji. Nauka ekonomii podjęła próby teoretycznej odpowiedzi na sytuacje kryzysowe, a także wskazania sposobów ich uniknięcia. Najbardziej znaczącym rezultatem tych poszukiwań był dowód przeprowadzony przez J.-B. Saya i J. Milla, którzy na bazie założeń, że podaż generuje wielkość popytu, stworzyli pozytywną teorię kryzysów.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja ujęcia kryzysów nadprodukcji oraz wzrostu gospodarczego w teorii francuskiego klasyka ekonomii.

2. Niemożliwość ogólnej nadprodukcji

„Zdrowie społeczeństwa domaga się (...) właściwej równowagi między produkcją a konsumpcją. Produkować za mało jest złem, za dużo także złem, może mniejszym, lecz mniej pewnym. Każdy brak produkcji powoduje niemożność zaspokojenia pewnej ilości potrzeb, każdy nadmiar prowadzi do marnotrawstwa i roztrwonienia sił gospodarczych” – pisał Ch. Gide¹. Problem równowagi nie istniał w gospodarce autarkicznej, gdyż w takiej gospodarce można przewidzieć własne spożycie i ustalić odpowiednią do niego produkcję. Gide zauważył, że nawet wtedy, kiedy pojawił się podział pracy i wymiana towarowa, jeżeli producent produkował na zamówienie lub znał preferencje każdego odbiorcy, utrzymanie równowagi pomiędzy produkcją a konsumpcją nie przedstawiało trudności. Problem zachowania równowagi pojawił się w gospodarce kapitalistycznej, w której wielkość produkcji spoczywała w rękach przedsiębiorców, pośredników i spekulantów, którzy wyprzedzali zapotrzebowanie.

Ch. Gide i Ch. Rist pisali: „Ciekawe jest zastosowanie, zrobione przez Saya z jego teorii rynków zbytu do kwestii kryzysów, wynikłych z nadprodukcji, ponieważ stawia w najwłaściwszym świetle prawdziwe dążności Saya”². Teoria kryzysów tego klasyka związana jest nieodłącznie z założeniami prawa rynków.

Sayowskie ujęcie prawa rynków jest kluczem do interpretacji kryzysów pojawiających się w gospodarce. Say istotną rolę przypisywał zagadnieniu nadprodukcji i kryzysów. W liście do T. Malthusa, zastanawiając się, „(...) skąd wynika ogólne zapchanie wszystkich rynków świata?”³, przyznawał, iż istnieje taka możliwość. Wychodząc z założeń prawa rynków, próbował znaleźć przyczyny i jednocześnie rozwiązanie tego problemu. Jeżeli produkty wymieniają się na produkty, import jest wymieniany na eksport, i na odwrót, to znaczy, że jedno dla drugich otwierają nowe rynki. Jeżeli produkuje się jakieś dobro tylko w celu jego sprzedaży i jeżeli się je sprzedaje tylko w zamian za nabycie innego dobra, równowaga rachunkowa sumy sprzedaży i sumy kupna wyklucza możliwość ogólnej nadprodukcji lub ogólnego niedoboru dóbr. Say, dowodząc, że globalna podaż równa jest globalnemu popytowi, wnioskował, że ogólna nadprodukcja jest niemożliwa. Twierdził, iż jeżeli produkty nie się sprzedają i nie znajdują rynków zbytu, to dlatego, że inne produkty nie są produkowane. Dowodził w ten sposób, że w przewyciężeniu kryzysów rozwiązanie

¹ K. Gide, *Zasady ekonomii społecznej*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1914, s. 216.

² K. Gide, K. Rist, *Historia doktryn ekonomicznych od fizjokratów do czasów najnowszych*, T. 1. Gebethner i Wolff, Warszawa 1919, s. 145.

³ J.-B. Say, *Lettres à Malthus*, [w:] J.-B. Say, *Cours d'économie politique et autres essais*, Flammarion, Paris 1996, s. 224.

nie spoczywa w stymulowaniu popytu, jak sugerował Malthus, lecz w faworyzowaniu produkcji⁴. To produkcja otwiera rynek zbytu dla produktów.

Say, łącząc problem nadprodukcji z zagadnieniem popytu, wykazał współzależność między rynkami⁵. Produkty nabywa się za produkty, a pieniądź jest jedynie pośrednikiem wymiany – z tych założeń wyprowadził stwierdzenie, iż renta, procent i płaca, które są dochodami powstającymi w procesie produkcji, pozwalają nabywać produkty. Producenci są równocześnie konsumentami, a w warunkach wolnej konkurencji ich potrzeby determinują niezbędną produkcję, tę, na którą został wyrażony największy popyt, ponieważ właśnie taka produkcja – jak pisał Say – „dostarcza producentom największych dochodów”⁶. Stąd produkcja tworzy swoje własne zdolności nabywcze. Ludzie przyczyniający się do tej produkcji (robotnicy, przedsiębiorcy, kapitaliści) otrzymują dochody (płacę, zysk, procent), które dokładnie odzwierciedlają koszty (ceny) produkcji i które w konsekwencji pozwalają im nabyć tę produkcję. Produkty i dochody, strumień rzeczywisty i pieniężny, podaż i popyt równoważą się więc automatycznie. Prawo rynków pokazuje, że równowaga ekonomiczna dokonuje się spontanicznie. Jeżeli każdy akt produkcji otwiera rynek zbytu, a nadprodukcja ogólna jest niemożliwa, w jaki sposób możliwe są więc kryzysy gospodarcze?

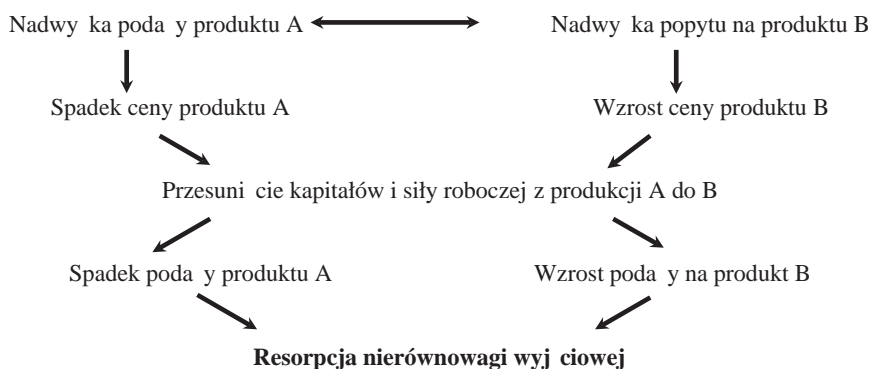
Prawo podaży i popytu automatycznie utrzymuje równowagę pomiędzy wielkością produkcji a konsumpcją. Ilekroć jakiś towar zostanie wyprodukowany w wielkości przekraczającej zapotrzebowanie, spada jego wartość wyrażona w cenie. Ten spadek, powodując zmniejszenie się dochodu producentów, zwłaszcza zysku przedsiębiorcy, zmusza przedsiębiorców do wycofania się z produkcji tego towaru. Wielkość podaży towaru zostaje ograniczona do wysokości popytu. I przeciwnie, jeżeli w procesie produkcji jakiegoś towaru lub ogólnie rzecz ujmując w jakiejś gałęzi przemysłu, udział bierze siła robocza i kapitał niewystarczające do zaspokojenia potrzeb konsumentów, wówczas wartość oferowanego towaru wzrasta. Wzrost zysków producentów i płac robotników przyciąga innych producentów do tej gałęzi, zwiększając tym samym wzrost podaży do wysokości popytu. Schemat kryzysów przedstawiono na rys. 1.

Nie można zagwarantować sytuacji, w której podaż jakiegoś dobra odpowiada w wystarczającym stopniu na zapotrzebowanie, i odwrotnie, by popyt mógł całkowicie absorbować produkcję. W ten sposób pojawić się mogą kryzysy sektorowe, którym nie zaprzecza prawo rynków. Kiedy równowaga ogólna jest zachowana, suma algebraiczna kryzysów cząstkowych jest równa zero. Kryzysy te zanikają w sposób naturalny. Ceny dóbr sektorów deficytowych wzrastają, zaś ceny dóbr sektorów odznaczających się nadwyżką spadają. Takie sygnały zmuszają odpowiednio do

⁴ P. Rosner, *Say's law and the post-napoleonic crisis*, "History of Economic Ideas" 1995, nr 3, s. 39.

⁵ P.O. Jonsson, *On Gluts, Effective Demand, and the True Meaning of Say's Law*, "Eastern Economic Journal" 1997, Vol. 23, nr 2, s. 204.

⁶ J.-B. Say, *Lettres à Malthus...*, s. 236.

Rys. 1. Schemat kryzysów i ich resorpcja w przypadku istnienia dwóch produktów

Źródło: J. Boncoeur, H. Thouément, *Histoire des idées économiques*, De Platon à Marx. T. 1. Nathan, Paris 1989, s. 136.

zwiększania bądź zmniejszania produkcji, natomiast mobilność kapitału zapewnia dopasowanie się produkcji.

Nadmiar bądź niedobór produktów w jakiejś gałęzi, powodujące nadprodukcję częściową, zostają wyrównane poprzez przesunięcie kapitałów i siły roboczej z gałęzi, w których zastosowano zbyt dużo czynników produkcji, do gałęzi, które charakteryzują się ich niedostatkami. Istnieje więc prawdopodobieństwo przejściowych zakłóceń, niemniej jednak, przy zagwarantowaniu wolnej konkurencji, można im skutecznie przeciwdziałać.

Z punktu widzenia teoretycznego ekonomistów nurtuje kwestia nadprodukcji i przeładowania rynków. To samo pytanie, z punktu widzenia praktycznego, niepokoi przedsiębiorców. Podejście teoretyków i praktyków różni się zasadniczo. Ekonomisci nie zaprzeczają, że nadprodukcja jakiegoś towaru jest niemożliwa, niemniej niektórzy odrzucają ogólną nadprodukcję w gospodarce. Producenci i przedsiębiorcy, zwłaszcza właściciele towarów, które nie mają zbytu, sądzą, że ogólna nadprodukcja jest prawdopodobna. Say zauważył, że niektórzy przedsiębiorcy wyjaśniają swoje problemy ze zbytem produktów rzadkością pieniądza. Uzasadniał jednak, że jeżeli sprzedaż przebiega w wolnym tempie, to nie dlatego, że pieniądź jest rzadki, lecz dlatego, że inne produkty są takie. Say stwierdzał: „Zawsze istnieje dość pieniędzy, aby służyć do obiegu i na wymianę wzajemną innych wartości, jeśli one rzeczywiście istnieją”⁷.

Istotę kryzysów stanowi naruszenie porządku sektorowego, którego źródeł Say poszukiwał w przyczynach pozaeconomicznych, takich jak klęski naturalne czy względy polityczne. Etiologia kryzysu może jednak wynikać z samego systemu ekonomicznego, gdyż decyzje produkcyjne opierają się na antycypacjach rynko-

⁷ J.-B. Say, *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Kraków 1960, s. 210.

wych, które mogą być błędne. Funkcjonowanie gospodarki rynkowej spoczywa na licznych decyzjach zdecentralizowanych, a utrzymanie równowagi między podażą i popytem dokonuje się poprzez poszukiwania. Jeżeli w jakimś sektorze rozwój rynku wydaje się obiecujący, często napływ kapitału wywołany takimi perspektywami staje się przyczyną zdolności nadprodukcyjnych w tym sektorze. Te oczekiwania mogą spowodować niepowodzenie przedsięwzięcia.

Naruszenie sektorowe między podażą i popytem Say uznawał za zjawisko przejściowe pod warunkiem, że działania konkurencyjne nie zostały ograniczone w wyniku interwencji zewnętrznych. Rozumowanie Saya opiera się na fundamentalnych założeniach liberalizmu gospodarczego, według których wahania sektorowe między podażą i popytem spontanicznie dochodzą do równowagi za sprawą gry sił rynkowych. Interwencja państwa jest nie tylko zbędna, ale i szkodliwa, gdyż wypacza korekcyjne mechanizmy rynku. Alokacja środków produkcji dokonująca się bez hamulców monopolowych i interwencji państwowych zagwarantuje harmonijny rozwój. Podobnie wymiana międzynarodowa nie powinna być w żaden sposób ograniczana, gdyż import sprzyja sprzedaży produktów krajowych.

Prawo rynków zaprzecza istnieniu niedostatku globalnego popytu, wzmacniając w ten sposób klasyczną tezę, która uznawała oszczędności za warunek konieczny i równocześnie wystarczający do akumulacji kapitału. Ponadto z założeń prawa Say wnioskował, iż sektory gospodarcze, które się rozwijają, pociągają za sobą rozwój innych gałęzi gospodarczych. We współczesnej terminologii można stwierdzić, iż wywołują efekt synergii.

Teoria, że to produkcja otwiera rynki dla produktów, dotyczy ekonomii w ujęciu całościowym, nie zaś poszczególnych przedsiębiorstw czy gałęzi. Takie ujęcie rynku nie oznacza więc, że przedsiębiorstwo nigdy nie napotyka problemów z upłynieniem swoich produktów. Say twierdził, że globalna podaż produktów nie może przewyższać globalnego popytu.

3. Przyczyny kryzysów

Konsekwencją założenia prawa rynków, że produkcja otwiera rynki dla produktów, jest teza, że kryzys ekonomiczny w zasadzie może pojawić się jedynie na skutek szoku egzogenicznego płynącego spoza systemu ekonomicznego, np. uwarunkowań klimatycznych, pogodowych czy też sytuacji politycznej. Przyjmuje się również, że kryzys może nastąpić w wyniku działalności państwa oraz podejmowania złych decyzji rządowych.

Do szoków egzogenicznych należą przede wszystkim przyczyny związane z klęskami naturalnymi. Do podstawowych przyczyn kryzysów ekonomicznych Say, podobnie jak inni ekonomiści liberalni pierwszej połowy XIX wieku, zaliczał złe zbiory w sektorze rolniczym. Uznawał, że jeżeli produkty nabywa się za produkty, to niepomysłne zbiory szkodzą wszelkiej sprzedaży. Say uzasadniał: „(...) dobre zbiory przynoszą korzyść nie tylko rolnikom: przynoszą one korzyść także kupcom

wszystkich innych branży. Kupuje się zawsze więcej, gdy się więcej zbiera. Zły urodzaj zbóż natomiast odbija się szkodliwie dla całej sprzedaży. To samo się dzieje ze zbiorami w rzemiosłach i handlu. Jedna prosperująca gałąź handlu zachęca do kupna i sprzyja w ten sposób obrotom we wszystkich innych dziedzinach i odwrotnie (...)”⁸.

Say widział w kłóskach związanych z porami roku pierwszą i podstawową przyczynę trudności ekonomicznych. Niedobór częściowy w rolnictwie pociąga za sobą niedostateczną produkcję w pozostałych gałęziach gospodarki. Takie spojrzenie na gospodarkę uwypukla współzależność różnych gałęzi, co zauważył Say, pisząc: „(...) jeśli pewien dział rękodzielnictwa lub handlu zamiera, inne działy też na tym cierpią”⁹.

Kolejnym czynnikiem mogącym wywołać kryzys gospodarczy są wstrząsy i niepokoje polityczne, które mogą spowodować ogólny niedostatek produkcji i zastój ekonomiczny. Przy czym, kiedy sytuacja polityczna ulega unormowaniu, mechanizmy rynkowe ponownie zaczynają kontrolować stosunki ekonomiczne. Say pisał: „(...) w okresie zaburzeń politycznych daje się spostrzec pewną ciasnotą kapitałów, zastój przemysłu, brak zysków, ogólna niepewność, gdy bojaźń opanowuje umysły; i przeciwnie, gdy zaufanie powraca, następuje ruch i działalność sprzyjająca powszechnej pomyślności”¹⁰.

Również w wojnach Say dostrzegał potencjalne zagrożenie dla gospodarki. Zaobserwował, iż w czasie wojny państwo aktywizuje produkcję i wymianę handlową, które są skoordynowane i zależne od prowadzonej polityki. Pokój natomiast przynosi nowe wyzwanie, którym jest przystosowanie do nowych powojennych warunków. Kryzysy związane z rekonwersją mogą być dodatkowo spotęgowane ustaleniem zbyt wysokiego parytetu po okresie deprecjacji spowodowanej znaczną emisją pieniądza w celu finansowania wojny.

Przyczynami kryzysu mogą być również działania i decyzje podejmowane, zwłaszcza przez przedsiębiorców, wewnątrz systemu ekonomicznego. Dotyczy to nie tylko okresu rekonwersji. Należy pamiętać, że Say propagował swoje teorie w czasach rewolucji przemysłowej, w warunkach której decyzje przedsiębiorców najczęściej dokonywane były przypadkowo. W liście do T. Malthusa Say opisywał te przypadkowe decyzje oparte na spekulacjach i oczekiwaniach, nie zaś na rachunku ekonomicznym. Say wyjaśniał: „(...) niewiedza producentów i kupców w zakresie istoty i zasięgu potrzeb w miejscach, do których kieruje się produkty. W ostatnich latach miejsce miało dużo przypadkowych spekulacji spowodowanych licznymi nowymi stosunkami między narodami. Wszędzie brak było danych koniecznych do prawidłowej kalkulacji”¹¹. Twierdził jednak, że zakłócenia na rynku wynikające z błędnych założeń i przewidywań przedsiębiorców są przypadkowe, gdyż interes

⁸ *Ibidem*, s. 213.

⁹ J.-B. Say, *Cours complet d'économie politique pratique*, Edizioni Bizzarri, Roma 1968, s. 160.

¹⁰ J.-B. Say, *Traktat ...*, s. 183-184.

¹¹ J.-B. Say, *Cours complet ...*, s. 281.

przedsiębiorcy gwarantuje, że wytworzona ilość dóbr nie może w sposób permanentny przewyższać potrzeb.

Konkludując, należy stwierdzić, że ogólna i ciągła nadprodukcja jest niemożliwa. W przypadku szoków problemem może okazać się interwencja państwa, w wyniku której może nastąpić ograniczenie działalności podmiotów gospodarujących. Say stwierdzał: „Jeden rodzaj produkcji rzadko wyprzedzałyby inne i te produkty nie zawsze byłyby gorsze, gdyby wszystkiemu pozostawiono pełną swobodę”¹². W systemie ekonomicznym stworzonym przez Saya, gospodarka rynkowa nie tylko zapobiega odchyleniom między globalną podażą i popytem dóbr, których symptomami są fluktuacje cen, ale również pozwala osiągnąć całkowitą równowagę ekonomiczną, w której wszystkie rynki indywidualne znajdują się w równowadze. Koncepcja równowagi u Saya była apelem o całkowitą wolność we wszystkich dziedzinach ekonomii.

4. Zagadnienie wzrostu gospodarczego w ujęciu Saya

Dwa pojęcia: wzrost gospodarczy i rozwój gospodarczy, które we współczesnej literaturze ekonomicznej mają różne znaczenia, w ekonomii klasycznej były utożsamiane. Nie dokonano zasadniczego rozróżnienia pojęć, uznając je za synonimy¹³.

W tendencji rozwojowej gospodarki, zgodnie z prawem rynków, nie ma możliwości ogólnej nadprodukcji, gdyż produkcja sama stwarza sobie rynki zbytu, stąd istnieje automatyczna równowaga między globalną podażą a globalnym popytem. Możliwość zaistnienia tarć i przejściowej nierównowagi na rynku nie stanowi bariery dla długookresowego wzrostu gospodarczego. W ujęciu Saya kryzysy te naruszają równowagę między podażą oraz popytem i stanowią naruszenie porządku sektorowego i symetrycznego. Nie istnieje jednak nadwyżka globalna podaży, a nawet jeżeli niektóre produkty znajdują się w tymczasowej nadwyżce, istnieje deficyt innych produktów. W gospodarce nadprodukcja współistnieje więc równolegle z niedoborem.

Say twierdził, że rozmiary efektywnego popytu w gospodarce wyznaczone są przez rozmiary produkcji i wypłacone dochody. W odniesieniu do działań w zakresie ekonomii politycznej twierdził, że popieranie konsumpcji nieprodukcyjnej przez państwo nie prowadzi do bogacenia się kraju. Krytykował zwykłą konsumpcję, uznając ją za marnotrawną i niegospodarną. Say twierdził: „(...) zwykłe spożycie, które ma na celu jedynie wywołanie nowej produkcji, nie przyczynia się wcale do wzrostu bogactwa kraju. Niweczy ono po prostu to, co produkuje”¹⁴. Konsumpcja nieprodukcyjna nie tworzy nowych rynków zbytu, a transferowy charakter tych

¹² J.-B. Say, *Traktat ...*, s. 214.

¹³ M. Nasiłowski (red.), *O teoriach rozwoju współczesnego kapitalizmu*, PWN, Warszawa 1978, s. 31.

¹⁴ *Ibidem*, s. 218.

wydatków zmniejsza możliwości akumulacji, przez co spada tempo wzrostu gospodarczego. Say był przeciwnikiem nieprodukcyjnej konsumpcji części dochodu narodowego, a w maksymalizacji zysków przedsiębiorców widział możliwość aktywizacji akumulacji kapitału, a co za tym idzie – przyspieszenia realizacji wzrostu gospodarczego. Say zakładał, iż wydatki inwestycyjne, które podnoszą produkcję, stanowią silniejszy bodziec dla wzrostu bogactwa w gospodarce niż równoważna suma konsumpcji¹⁵.

Dla Saya konsumpcja produkcyjna to konsumpcja, która zaspokaja potrzeby społeczeństwa, dlatego właśnie należy faworyzować rozwój potrzeb społecznych. Francuski klasyk zauważał: „Aby przemysł mógł się rozwijać, nie wystarcza zwykle spożycie: należy podsycać rozwój gustów i potrzeb, które rodzą wśród ludności chęć spożycia; tak samo do rozwoju sprzedaży trzeba dopomóc spożywcy w zdobyciu zysku, aby był w stanie kupować. Są to potrzeby ogólne i stałe narodu, które zachęcają go do produkcji, żeby mógł kupować i które dzięki temu nadają spożyciu charakter nieustannie odnawiany i sprzyjający dobrobytowi rodzin”¹⁶. Konsumpcja, sama w sobie, nie przyczynia się do powiększenia bogactwa narodowego. Korzystna jest jedynie w granicach, które pozwalają zaspokoić potrzeby. Potrzeby mogą się mnożyć i powiększać, wnioskowo więc należy, że produkty pozwalające zaspokajać te potrzeby przyczyniają się do wzrostu produkcji. Zmiana i wzrost potrzeb dynamizują konsumpcję, a dobrobyt jest gwarancją, że nowe produkty znajdą rynki zbytu. Nie istnieją ograniczenia wpływające na produkcję, które wypływałyby z przemysłu czy kapitałów. Niemniej jednak Say przyznawał, że mogą się pojawić granice możliwości produkcyjnych spowodowane coraz większymi trudnościami napotykanymi przez pracę, przyczyniając się do wzrostu cen niektórych produktów. Cena tych produktów jest wyższa niż ich użyteczność. W konsekwencji niemożność sprzedaży takich produktów zamyka rynki dla nowych produktów.

W teorii Saya fundamentalne znaczenie przypada procesowi produkcji. Dla A. Smitha bogactwo społeczeństwa jest funkcją ilości i wydajności pracy produkcyjnej, które są zdeterminowane akumulacją kapitału, gdyż to właśnie akumulacja umożliwia wzrost wydajności pracy i wzrost produkcyjnego zatrudnienia. Akumulacja dla Smitha łączy się z pracowitością, a co za tym idzie – z dobrobytem, konsumpcja dochodów natomiast powoduje próżniactwo i nędzę¹⁷. Oszczędności uznawał za konieczny warunek wzrostu oraz za element, który w największym stopniu przyczynia się do prosperity gospodarczej¹⁸. W przeciwieństwie do Smitha, który podkreślał znaczenie oszczędności we wroście, Say zauważał, iż przy dobrej koniunkturze,

¹⁵ W.J. Baumol, *Say's (at Least) Eight Laws, or What Say and James Mill May Really Have Meant*, „Economica” 1977, May, nr 44, s. 149.

¹⁶ J.-B. Say, *Traktat ...*, s. 219.

¹⁷ S. Żurawicki, *Rola Adama Smitha w kształtowaniu się myśli ekonomicznej*, „Ekonomista” 1976, nr 5, s. 1036.

¹⁸ E. Domańska, *Z zagadnień wzrostu gospodarczego (na tle teorii E.D. Domara)*, PWE, Warszawa 1968, s. 17.

czyli zwiększonej produkcji, przedsiębiorcy zwiększają zarówno wydatki konsumpcyjne, jak i oszczędności¹⁹. Akumulacja kapitałów zwiększa się, ale zarówno w wyniku zwiększenia produkcji, jak i wzrostu oszczędności. Say konstatował, iż zdolności produkcyjne, które wynikają z tworzenia kapitałów są nieograniczone, stąd też wzrost gospodarczy dla Saya nie ma granic²⁰.

Zdaniem innego klasyka ekonomii, D. Ricarda, wzrost gospodarczy w krótkim okresie przebiega harmonijnie, natomiast w długim okresie rozwój ekonomiczny prowadzi nieuchronnie do redukcji zysków kapitalisty. Konsekwencją tego spadku jest spowolnienie, a następnie wstrzymanie procesu akumulacji, w ten sposób gospodarka nieuchronnie zmierza do stagnacji sekularnej²¹. Innowacje techniczne mogą opóźnić tę tendencję do spadku wysokości zysków, ale nie mogą powstrzymać tendencji, która jest nieunikniona. Dla Ricarda stagnacja sekularna, która hamuje produkcję i tworzenie nowych bogactw, jest bardzo niepomyślna dla gospodarki.

J.S. Mill przedstawiał inną wizję stagnacji sekularnej²². Dostrzegał ewentualność zahamowania wzrostu gospodarczego, dowodząc, że tendencje rozwojowe w gospodarce mogą być sparaliżowane w wyniku ograniczonych bogactw naturalnych (zasobów ziemi) i przerodzić się w tak zwany stan stagnacji sekularnej (stan trwały), inaczej mówiąc w gospodarce o wzroście zerowym. Istotne jest rozróżnienie między stagnacją sekularną w ujęciu Milla a stagnacją gospodarczą. Mill rozumiał stagnację sekularną jako sytuację, w której produkcja jest wystarczająca dla zapewnienia zwykłych potrzeb, populacja oraz dobra materialne zaś są utrzymane na pożądanym poziomie.

W interpretacji Saya ujęcie wzrostu gospodarczego w warunkach zagwarantowania swobody rynku stanowi optymistyczną wizję mechanizmów gospodarczych.

5. Podsumowanie

W pierwszej połowie XIX wieku środowisko ekonomiczne zostało właściwie zdominowane przez optymistyczną teorię, która uzasadniała możliwość harmonijnego wzrostu gospodarczego zakłócanego jedynie przypadkowymi kryzysami ekonomicznymi²³. Częste kryzysy, które zaczęły wstrząsać gospodarkami w XIX wieku, kiedy towary nie znajdowały rynku zbytu, a w rezultacie siła robocza nie znajdowała zatrudnienia, tłumaczono w świetle prawa Saya falującym cyklem koniunkturalnym, który powodował jedynie chwilowe zaburzenie, ale nie zmieniał w sposób istotny

¹⁹ J.-B. Say, *Traktat...*, s. 176.

²⁰ *Ibidem*, s. 181.

²¹ J. Górski, *Zarys historii ekonomii politycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984, s. 143.

²² O. Amiel (red.), *Les classiques de l'économie politique. Une anthologie*, Presse Pocket, France 1991, s. 19.

²³ E. Domańska, *Wokół interwencji państwa w gospodarce. Keynes, Friedman, Laffer, Kennedy, Reagan i inni*, PWN, Warszawa 1992, s. 20.

panującej sytuacji harmonijnego wzrostu gospodarczego. Takie rozumowanie i uzasadnianie kryzysów i depresji pozwoliło przetrwać prawu rynków²⁴.

Dwa aspekty prawa rynków cechują interpretację Saya. Pierwszy – aspekt dedukcyjny, logiczny, który podtrzymuje tezę, że produkty wymieniają się na produkty, i drugi – aspekt doktrynalny, który implikuje koncepcję ogólnej równowagi i wiarę w regulujące mechanizmy rynkowe. Optymistyczna interpretacja kryzysów znalazła wielu zwolenników. Teoria francuskiego ekonomisty, choć modyfikowana, stała się jednym z filarów ekonomii neoliberalnej, a niektóre założenia nadal stanowią punkt wyjścia analizy zjawisk ekonomicznych. Z drugiej jednak strony wielu współczesnych myślicieli akademickich i działaczy społecznych nie zgodziłoby się z proponowanym przez francuskiego klasyka pobudzaniem potrzeb konsumpcyjnych, dowodząc, że kultura konsumpcji współczesnego społeczeństwa postindustrialnego niesie za sobą wiele zagrożeń w wymiarze społecznym, indywidualnym czy ekologicznym. Pamiętać należy jednak, że interpretacja kryzysów zaprezentowana przez Saya odnosiła się do innych warunków gospodarczych. Prawie 200 lat historii i zmian społeczno-gospodarczych nie pozwala na przyjęcie wszystkich założeń i postulatów Saya. Jednak w obliczu współczesnego kryzysu gospodarczego powrót do analizy zjawisk generujących kryzys, zarówno z punktu widzenia ekonomii liberalnej, jak i z punktu widzenia ekonomii nieliberalnej, może przynieść wyjaśnienie i rozwiązanie tak ważkich obecnie problemów.

Literatura

- Amiel O. (red.), *Les classiques de l'économie politique. Une anthologie*, Presse Pocket, France 1991.
- Baumol W.J., *Say's (at Least) Eight Laws, or What Say and James Mill May Really Have Meant*, "Economica" 1977, May, nr 44.
- Boncoeur J., Thouément H., *Histoire des idées économiques. De Platon à Marx. T. I.* Nathan, Paris 1989.
- Domańska E., *Wokół interwencji państwa w gospodarkę. Keynes, Friedman, Laffer, Kennedy, Reagan i inni*, PWN, Warszawa 1992.
- Domańska E., *Z zagadnień wzrostu gospodarczego (na tle teorii E. D. Domara)*, PWE, Warszawa 1968.
- Galbraith J.K., *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, PWE, Warszawa 1991.
- Gide K., Rist K., *Historia doktryn ekonomicznych od fizjokratów do czasów najnowszych*. T. 1, Gebethner i Wolff, Warszawa 1919.
- Gide K., *Zasady ekonomii społecznej*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1914.
- Górski J., *Zarys historii ekonomii politycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984.
- Jonsson P.O., *On Gluts, Effective Demand, and the True Meaning of Say's Law*, "Eastern Economic Journal" 1997, Vol. 23, nr 2.
- Nasiłowski M. (red.), *O teoriach rozwoju współczesnego kapitalizmu*, PWN, Warszawa 1978.
- Say J.-B., *Cours complet d'économie politique pratique*, Edizioni Bizzarri, Roma 1968.
- Say J.-B., *Cours d'économie politique et autres essais*, Flammarion, Paris 1996.
- Say J.-B., *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Kraków 1960.
- Żurawicki S., *Rola Adama Smitha w kształtowaniu się myśli ekonomicznej*, „*Ekonomista*” 1976, nr 5.

²⁴ J.K. Galbraith, *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, PWE, Warszawa 1991, s. 89.

CRISES IN THE ECONOMY IN THE INTERPRETATION OF JEAN-BAPTISTE SAY

Summary: The idea of the law of markets created by Jean-Baptiste Say determined the direction of views not only for classical economics but also for later neoclassical economics. According to Say the issues of overproduction and crises are the essence of market mechanism, which interpretation is closely connected with the law of markets. As the supporter of economic freedom and not limited market operation Say declared the impossibility of overproduction and crises appearance in the economy. He did not deny the possibility of imbalance in sectors or branches but looking for crisis reasons outside the economic system he found them in the external shocks. The main aim of the article is to show the issues of crisis and economic growth in the interpretation of French classic of economics.

Keywords: Jean-Baptiste Say, classical economics, crisis, law of markets.